

А. М. Вдовиченко, В. А. Нагайник

ЕВОЛЮЦІЯ РОЛІ І МІСЦЯ ДЕРЖАВИ В ПРОЦЕСІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Уже не перший рік ведуться наукові суперечки про роль і місце держави у суспільстві взагалі та у господарському механізмі, зокрема. Діячі науки як далекого (Р. Гейлбронер, Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, П. Самуельсон, Дж. Стігліц), так і близького зарубіжжя (В. Бірюков, І. Богомолів, Д. Валовий, С. Губанов, І. Осадча...), не випадок при цьому й вчені України (В. Геєць, І. Лукінов, Ю. Пахомов, М. Чечетов...) звертаються до даної проблеми на наукових конференціях і в періодичній пресі. Не обходять її стороною політичні й державні діячі, хоча бачать цю проблему по-різному: одні виступають за активне втручання держави в економічне і соціальне життя країни, інші — проти такого втручання. Дискусії продовжуються, але ж висновки, які б більш-менш наблизили суспільство до істини, далекі від бажаного. Проте залишити без уваги проблему, котра має теоретичне і безпосередньо практичне значення і від правильного вирішення якої багато в чому залежить теперішнє та й майбутнє України, ми, природно, не можемо. Отож, метою цієї статті є визначити ключовий стрижень вирішення розглядуваної проблеми.

Ми вважаємо, що відповідь на вельми складне питання: чия точка зору більше відповідає істині і яку роль повинна відігравати держава сьогодні, може дати тільки науковий підхід при його аналізі. Що ж до наукового підходу, то, на нашу думку, ним може бути тільки принцип історизму. Застосовуючи цей принцип, нагадаємо, слід виходити з того, що будь-яке явище треба досліджувати у процесі його виникнення, становлення і розвитку, в органічному зв'язку з тими умовами, які його породжують.

З урахуванням цього зауважимо, що сама держава теж явище історичне, оскільки виникла при певних умовах, а оскільки ці умови змінюються, то не можуть не змінюватися і її роль в суспільстві, ті функції, які вона виконує на тому чи іншому етапі розвитку цього суспільства.

Отже, з'явившись на історичній арені у далекі часи в основному як політична організація суспільства, держава в кінці ХІХ й особливо на початку ХХ ст. почала брати на себе все більше економіч-

них функцій, виконуючи роль координатора господарської діяльності, звертаючи увагу не тільки на економічні, а й на соціальні питання. Відносно ж способів, за допомогою яких держава вирішувала ці питання, то стало спостерігатися поєднання ринкових і неринкових методів. Зміна ролі держави є надто помітною з середини ХХ ст. в зв'язку з НТР і тим більше сьогодні — в умовах формування інформаційного суспільства.

Відображаючи досягнутий рівень усупільнення виробництва у розвинутих країнах, визначальною стала економіка міжгалузевих корпорацій. Для такої економіки, що все більше і за технологічною ознакою перетворюється у взаємозв'язане ціле, характерними постають вертикально інтегровані виробничі відносини, над якими, у свою чергу, піднімається “держава корпорацій”. Держава об'єктивно, внаслідок розвитку продуктивних сил, перетворюється із чисто політичного органу в економічний, беручи на себе цілий ряд дуже значущих функцій. Вона невіддільна від економіки, стає елементом, підсистемою соціально-економічної системи як цілого. Така є об'єктивна тенденція, що впливає із змін в продуктивних силах і виробничих відносинах.

Ось чому сьогодні у “досконалому” (як його часто називають) капіталістичному суспільстві з “цивілізованою ринковою системою” переплітаються старі і зовсім нові риси. Формується економічна структура, яку описати чисто ринковими, грошовими категоріями практично неможливо. В цьому новоутворенні відбуваються істотні, якісні зміни і в соціально-класовій структурі. Продовжують з'являтися чисельні соціальні групи, котрі важко віднести до того чи іншого класу, оскільки вони займають проміжне становище між крайніми полюсами: капіталом і найманою працею. Мало того, змін торкається і сама структура робітничого класу. Виникає маса соціальних питань, вирішити які, або спробувати їх вирішити може тільки держава. Інакше кажучи, ці й багато інших змін тільки підтверджують ту істину, що в ході історичного процесу соціально-економічна система, котру досліджував К. Маркс, пройшовши свій апогей розвитку, розпочала змінюватися, причому настільки, що представляє сьогодні так звану “змішану економіку” (перехідну економіку) з великою часткою соціалізації. Для цієї перехідної системи характерним став не чисто ринковий механізм господарювання,

при якому держава грала б другорядну роль, а такий, де сполучені, поєднані дві засади — централізовані і ринкові методи управління.

До речі, свою нездатність ефективно виконувати регулюючу роль класичний ринок показав уже в кінці XIX ст. і повністю підтвердив це в період Великої депресії — кризи 1929 — 1933 рр. Криза охопила більшість розвинутих країн, і особливо США. За вікном була паралізована країна, а в кріслі Президента США сидів паралізований Ф. Рузвельт. Нагадаємо, що в 1932 р. в США було майже 17 млн. безробітних, розорилися кожен четвертий банк і більше 30 тисяч приватних компаній, голодні люди громили магазини, катастрофічними темпами росла злочинність. Коли попереднику Ф. Рузвельта, Президенту США Г. Гуверу радили втрутитися в ті процеси, то він категорично заперечував, твердячи, що втручання держави в особі уряду у будь-який бізнес недопустимо і закликав американців беззавітно вірити в систему вільного (природно, без втручання держави) підприємництва. Чи не правда, як схожі запевняння наших “реформаторів-ринковиків”: “альтернативи ринку немає”, “ринок все поставить на місце, йому не треба заважати”. Однак, як сьогодні, так і тоді становище країни, в котрій держава самоусунулася, тільки погіршувалося.

Ставши після Г. Гувера на посаду Президента США, Ф. Рузвельт зайняв зовсім протилежну позицію. Всі банки країни були закриті на державну ревізію. В Конгрес був поданий “Надзвичайний закон про банки”, потім надійшли інші закони: “Про регулювання сільського господарства”, “Про відновлення промисловості”... Ці та інші заходи соціального характеру ґрунтувалися на розумінні того, що ні вийти із кризи, ні навіть пом’якшити її неможливо без активної позиції держави. У кінцевому підсумку вималювалося два моменти, що визначили напрямки реформ, котрі ввійшли у більш широку програму дій держави в особі уряду — “Новий курс”. Відповідно до першого напрямку — величезних монополістів поставили під контроль держави. Згідно з другим — ставилося завдання відновити платоспроможний попит населення. Був прийнятий ряд законів, які сприяли поліпшенню соціального становища громадян. Фермери, наприклад, одержали право і можливість продавати зерно державі за паритетними цінами, а це означало, що закупочні ціни установлювалися вище витрат, котрі зазнали виробники. Між іншим,

такий порядок діє і сьогодні. Держава своєю політикою уберігає фермерів від розорення. В ту пору (часи “Нового курсу”) була введена заборона на торгівлю землею сільськогосподарського призначення. Уряд контролював увіз продовольчих товарів в країну, обєригаючи своїх товаровиробників від розорення. Ще низка заходів засвідчувала, що в той період фактично був прийнятий національний план виробництва основних сільськогосподарських продуктів.

Частина прибічників “поглиблення ринкових реформ” продовжують твердити, що активну роль держава якщо і повинна відігравати, то тільки у кризових ситуаціях. У тих же США державна політика спрямована на подання допомоги фермерам. Сьогодні вона складає до 100 млрд. доларів на рік. Більше третини земельних угідь перебуває у державному фонді, а земля, що знаходиться у приватній власності, суворо контролюється. Держава видає інструкції по користуванню землею, по випуску асортименту і кількості продукції. Як бачимо, сільське господарство у США перебуває під регулюючим контролем держави, котра розробила ефективний механізм регулювання, назвати який чисто ринковим неможливо, оскільки йде мова про поєднання централізованого управління з ринковими засадами. Велику суму складають державні дотації сільському господарству і в європейських країнах: Франція виділяє 7% ВВП; Німеччина — майже 13%; Велика Британія — 27,2%; Норвегія — 32,5%. Через те останнім часом наші вчені вже сміливіше схилиються до ідеї державного регулювання економіки в Україні взагалі, а також сільського господарства, зокрема [1].

Вищенаведені відомості дозволяють зауважити: головна причина аграрної кризи в нашій країні полягає, по-перше, саме в тому, що регулююча роль держави ослаблена, а, по-друге, — у відсутності наукової концепції реформування. У зв’язку з цим викликає подив заява питально-розгубленої форми голови Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики і земельних відносин І. Томіча: чому український фермер в Канаді, США, Аргентині демонструє у виробництві світові стандарти, а на рідній землі з найкращими потенціальними можливостями і ґрунтово-кліматичними умовами — ні? [2]. Думається, відповідь лежить на поверхні: причина такого становища у відсутності наукової, проселянської державної аграрної політики. Поки ж стан сільського господарст-

ва України, прямо скажемо, важкий. Воно роздрібнене і дрібнотоварне, а через те малопродуктивне. Нагадаємо, що проводжувані огульно, більше з політико-ідеологічних позицій, реформи в сільському господарстві призвели до розорення 12,6 тисячі великих колгоспів і радгоспів. Фактично примусова кампанія підірвала основу основ аграрного сектора. Орієнтація на дрібне фермерство неефективна та і неперспективна. Це суперечить світовій тенденції до збільшення частки оброблюваної землі в одних руках, до укрупнення сільськогосподарських підприємств, їх кооперування, а не до роздрібнення. Кооперативи, акціонерні фірми тепер є ключовою організуючою ланкою американського, та й не тільки американського виробництва. Про це, до речі, свідчить і статистика: у США всього 4,1% великих ферм дають біля половини валового прибутку; 51,2% дрібних ферм — лише 2,8%. Такі реалії.

В Україні сьогодні основну продукцію дають особисті підсобні господарства. У середньому по країні питома вага таких господарств перевищує 75%. Як замічено вище, такий шлях розвитку історично не виправданий. Однак, незважаючи на перевагу кооперації, кількість кооперативів в аграрному секторі не збільшується, а, навпаки, зменшується. Політика ринкового фундаменталізму при відсутності керованої інноваційної моделі розвитку призвела до занепаду не тільки промислового сектора, а й аграрного. Виступаючи на парламентських слуханнях, голова Верховної Ради України В. М. Литвин зауважив, що в аграрному секторі фактично спостерігається деградація науково-технічного рівня. Три четверті продукції в аграрній сфері створюється ручною працею з мінімально низьким залученням малої механізації. У минулому залишилися такі поняття, як селекція, сівозміна і навіть хімічний захист рослин. А надія, що станеться “вибух” підприємницької діяльності, не виправдалася [3]. І далі, “ми не перейшли з другого світу до першого, а опинилися в третьому... ми переживаємо бідність, відсталість, несаможиттєвість, тягар зовнішніх боргів, принизливе почуття меншовартості” [4], — заявив голова Верховної Ради.

Чи можна при такому стані аграрного сектора і такій стратегії розвитку (краще сказати, при відсутності такої стратегії) настроюватися на шкоре “завойовування” аграрного ринку Європи, до чого закликав на XV з’їзді Асоціації фермерів і хліборобів України наш

Президент В. А. Ющенко? Мета, безумовно, благородна, і справа реалізації її невідкладна, нагальна; потрібні величезні капітальні вкладення в аграрний сектор. І одним із кроків по реалізації цих добрих намірів стане, за словами Президента України, прийнятий на 2005 р. Закон про Державний бюджет України, котрий, у зв'язку зі змінами структури витрат, Кабінет міністрів України незабаром подасть на розгляд до Верховної Ради. Поки ж на селі проживає 30% населення країни, серед якого близько 8% безробітних, а майже 1,5 млн. селян покинули нажиті місця у пошуках роботи [5].

Безумовно, додаткові капіталовкладення в аграрний сектор дуже потрібні. І все ж таки, на наш погляд, однобічність бачення проблеми буде не стільки у відсутності коштів, скільки у відсутності чіткої направленості державної політики, комплексної цільової програми. Цікаво, що на вищеназваному з'їзді представник Шведського кооперативного центру Р. Скотберг закликав “не надто надіятися на протягнуту руку допомоги із Європи”, не думати, що багато проблем самоусунуться, і відмовитися нарешті, вважає він, від постійної звички “звинувачувати інших” [6]. Щодо його рекомендацій відносно напряму розвитку, то знову він закликав не заціклюватися на одному фермерстві, а підтримувати різні форми господарювання; магістральним же шляхом, на його погляд, є шлях кооперування. Відрадно, що ідея про великого товаровиробника і про розвиток всіх форм господарювання, а не тільки фермерства, в цілому агропромисловому комплексі прозвучала врешті-то з вуст міністра аграрної політики України О. Барановського.

Практика проводжуваних і з кожним роком “поглиблених ринкових реформ” в Україні показала, що не можна повернути економічний розвиток до епохи вільної конкуренції (епоха XVII-XIX ст.), котра історично зжила себе і канула в Лету. Про яку економічну свободу міркують прибічники ринкового фундаменталізму, якщо у розвинутих країнах світу половина національного прибутку і третина інвестицій по різних каналам перерозподіляється державою? Вона ж визначає практично всі головні параметри стратегічного розвитку на основі планів-прогнозів. І процеси ці тільки будуть наростати, вони неперворотні. Та й економічна свобода, про яку надто багато люблять говорити, неможлива сьогодні без визначених форм і методів регулювання на макрорівні. Що ж до справжньої,

а не уявної демократії, то й вона немислима поки що без сильної державної влади. Прибічники ринкового фундаменталізму взяли на озброєння рекомендації Міжнародного валютного фонду (МВФ), котрі використовувалися раніше для країн третього світу. Реалізація цієї моделі дозволила нажитися західним розвинутим країнам на горі країн, що розвиваються. З 1982 до 1990 рр. тільки у вигляді відсотків західні банки одержали від цих країн 700 млрд. доларів. Вказані рекомендації зробили ще більш безнадійним становище практично всіх країн, що послухали приписи, поради МВФ. А коли взяти більш тривалий період, то в 1964 р. зовнішній борг країн, що розвиваються, був 50 млрд. доларів, а сьогодні — 2,6 трильйона. Як не пригадати слова Дж. Гелбрейта про те, що економічна теорія стала служити не розумінню чи поліпшенню економічної системи, а цілям тих, хто має владу в цій системі [7]. Ми згодні з твердженням, що “ринкова парадигма” як система поглядів на сучасному етапі застаріла, а тому, спираючись на неї, нав’язувати прищеплені їй методи господарювання без втручання держави — рано чи пізно приведе до важких наслідків, про що і свідчать результати реформ в Україні.

Хотілося б знайти підтвердження словам голови Верховної Ради України В. М. Литвина: наша країна “переборолла в собі такий стереотип, що ринок все відрегулює невидимою рукою і що він може бути тільки хорошим... Тому на сьогодні головне питання — не лише інновації у сфері технології. Не менш важливе значення мають інновації *в системному управлінні економікою*” (підкреслено нами) [8].

Коли ж ми прагнемо в Європу, то повинні розуміти, що там роль держави дуже велика, вона давно вже не “нічний сторож” (А. Сміт), а координатор всієї господарської діяльності. Уряди, як представники держави, генерують до 80% законопроектів (у нас, до речі, поки що навпаки; народні депутати ініціюють вдвічі більше законопроектів, ніж Кабінет міністрів). Причому на Заході закони узгоджуються не тільки в рамках однієї країни, а й в рамках Євросоюзу. Наприклад, з 1997 р. там діє так званий “Акт стабільності та зростання”. Він регулярно оновлюється в залежності від змін на міжнародному рівні. На базі цього “Акту” створено загальне керівництво з економічної політики.

Ось чому, визначаючи стратегічний напрямок розвитку країни, необхідно зрозуміти, що Україна має стати європейською за своєю сутністю, за внутрішньою облаштованістю, а не зятато прагнути кудись увійти [9]. Природно ж, ця ідея без активної ролі держави в усіх сферах людської діяльності не стане реальністю.

Література:

1. *Ревенко М.* Удосконалення державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки //Економіка України. — 2003. — № 12. — С. 51,52.
2. *Томіч І.* Фермери надіються на персональну підтримку //Голос України. — 2005. — 23 лютого. — С. 9.
3. *Парламентські слухання* “Економічна політика України: актуальні питання” //Економіст. — 2004. — № 6. — С. 20.
4. *Там же.*
5. *Томіч І.* Фермери надіються на персональну підтримку... — С. 9.
6. *Там же.*
7. *Гэлбрейт Дж. К.* Экономические теории и цели общества. — М.: Прогресс, 1999. — С. 7.
8. *Парламентські слухання* “Економічна політика України...”. — С. 20.
9. *Там же.* — С. 20,21.

Р. І. Ветров

ПРО РОЛЬ ЛІВОРАДИКАЛЬНОЇ ІНТЕЛІГЕНТНОЇ ВЕРХІВКИ УПЛСР (БОРБИСТІВ) В “САМОЛІКВІДАЦІЇ” ПАРТІЇ У 1920 РОЦІ

Питання про ліквідацію УПЛСР (борбистів) і входження її до КП(б)У в 1920 р. є дуже важливим в науково-теоретичному і практично-політичному значенні. Раніше радянська історіографія пояснювала сходження з політичної арени УПЛСР (борбистів) внаслідок її “ідейно-політичного банкрутства”, що примусило лідерів цієї партії піти “добровільно” на “самоліквідацію” своєї партії і вступати потім до КП(б)У [1; 2]. Сьогодні сучасна українська історіографія зображує ліквідацію партії борбистів тільки внаслідок підступної політики більшовиків, які штучно примусили цю партію під тиском політичних репресій піти на так звану “самоліквідацію” заради встановлення однопартійної комуністичної тоталітарної системи влади в Україні [3; 4]. Тому потрібно знову, хоча б